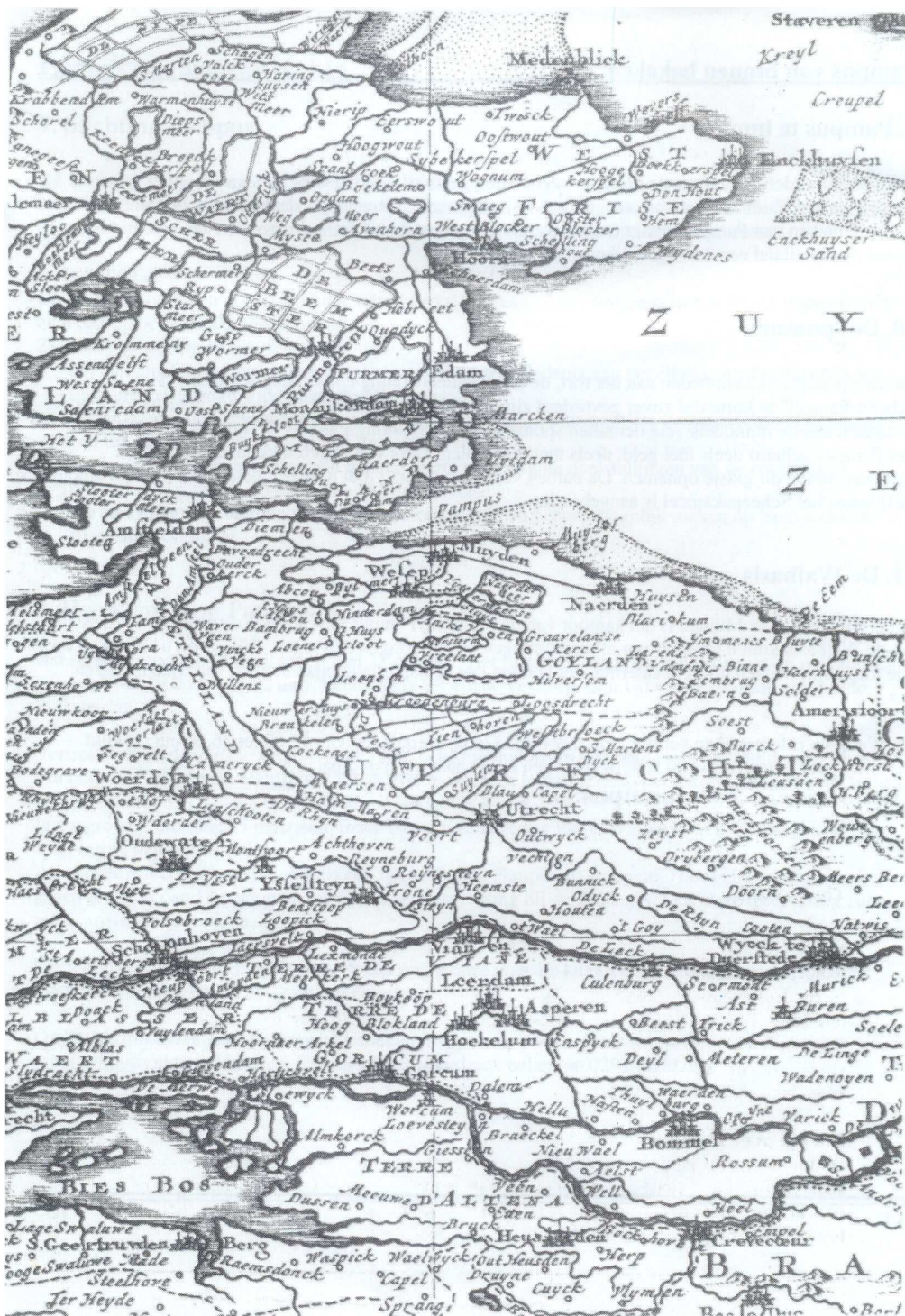

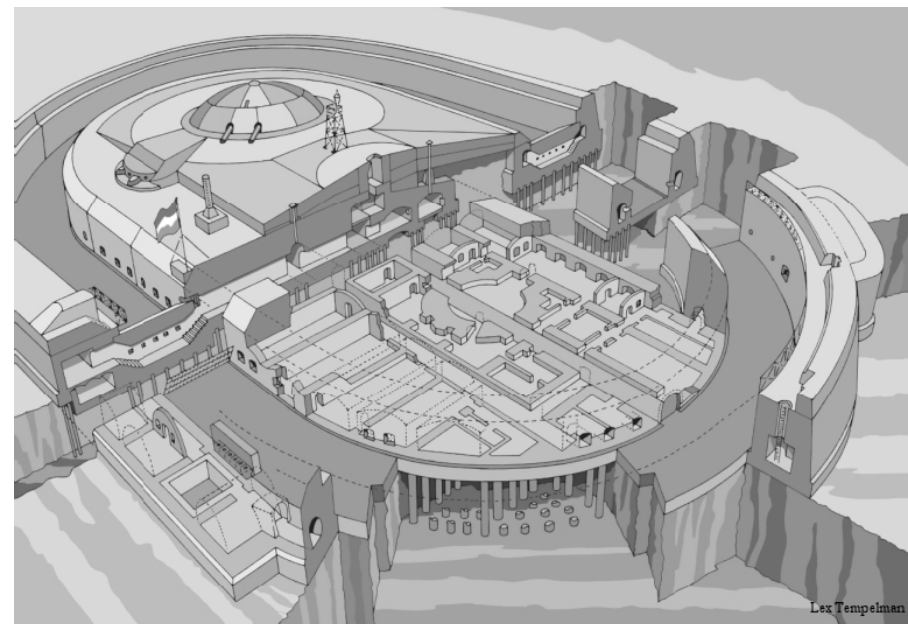
Prijs: € 1,50

Pampus van binnen bekeken

Rondleiding met plattegrond voor een spannende
zwerftocht door donkere gangen!

Pampus is sinds 1990 eigendom van de Stichting Pampus. Het doel van de stichting: het behouden van en zorgen voor het eiland Pampus en de zich daarop bevindende vestingwerken

1. Welkom op Pampus

Op de volgende pagina's vindt u de routebeschrijving van uw wandeling door het fort op het forteiland Pampus. In de beschrijving wordt uitgelegd waarvoor de verschillende vertrekken in het fort vroeger dienst deden.

Naast deze wegwijzer, vindt u in dit boekje nog de volgende informatie:

1.	Welkom op Pampus	pagina	2
2.	Looproute	„	3
3.	Plattegrond	„	8
4.	Historie van Fort Pampus	„	10
5.	Feiten & Cijfers	„	11
6.	Vrienden van Pampus	„	13
7.	Stichting Pampus	„	14
8.	Hoe komt u op Pampus	„	14
9.	Pampus te huur	„	15
10.	De sponsors	„	15
11.	De Walbasis	„	15

Huisregels

Voordat u het eiland betreedt vragen wij uw aandacht voor de volgende punten:

- . Het betreden van het eiland en het verblijf daarop geschiedt geheel op eigen risico.
- . Het is niet toegestaan honden mee te nemen op het eiland.
- . Het eiland is voor rolstoelgebruikers helaas minder goed toegankelijk. Het fort zelf is vanwege zijn bouwkundige structuur voor rolstoelgebruikers zelfs geheel ontoegankelijk.
- . Voor bezoekers die, op wat voor manier dan ook, niet in staat zijn het fort zelf te betreden ligt achter de bar in het Hollands Licht een fotoalbum gereed ter inzage zodat ze toch een indruk van het fort kunnen krijgen.
- . Op het eiland mogen geen zelf meegenomen consumpties worden gebruikt.
- . Aanwijzingen van de medewerkers van Stichting Pampus dienen strikt te worden opgevolgd.
- . Buiten de bezoeken is het streng verboden Pampus te betreden (Art. 461 WvS).
- . In geval van overtreding wordt proces verbaal opgemaakt.

Wij wensen u een prettig verblijf op het eiland en hopen u in de toekomst nog eens terug te zien. Zoals u zult zien, is er op Pampus al veel gebeurd. Toch blijven wij niet stilzitten! Na de bouw van het nieuwe ontvangstcentrum "Hollands Licht", de restauratie van de fortwachterswoning, het waterdicht maken van het dak en het conserveren van de buitenmuur, zullen wij in de toekomst verder gaan met de conservering van de westelijke binnenzijde van het binnenfort en het inrichten daarvan met een modern, multimediaal bezoekerscentrum, onder andere over de Stelling van Amsterdam. Dit alles is zonder de steun van onze donateurs, sponsors en subsidiegevers niet mogelijk!

"Pampus van binnen bekeken" is een uitgave van de Stichting Forteiland Pampus.

Tekst: Cees Pfeiffer. Vormgeving: Piet & Matthijs Wink.

Wijzigingen: Nanette Elfring en Peter J.M. Claesen

© Copyright Stichting Pampus, uitgave 2008,

9. Pampus te huur

Pampus kan tijdens en buiten de normale bezoeken gehuurd worden voor personeels- en bedrijfsfeesten, familiebijeenkomsten, trouwen, barbecues, presentaties, incentives, dealermeetings, etc. Gebruik maken van Pampus vraagt enige inventiviteit, maar daar staat wel tegenover dat een middag of avond op het eiland een onvergetelijke gebeurtenis is.

10. De sponsors

Dat de opknopwerkzaamheden aan het fort, de fortwachterswoning en bezoekerscentrum "Hollands Licht" in korte tijd gerealiseerd zijn, is naast het vele vrijwilligerswerk voor het merendeel te danken aan de inmiddels vele tientallen sponsors die de Stichting Pampus terzijde staan. Sponsoring van Pampus gebeurt deels met geld, deels met materialen. Door ruimtegebrek kunnen we al deze sponsors niet in dit gidsje opnemen. De namen van de sponsors vindt u op een paneel in de hal bij de toiletten in het "Hollands Licht".

11. De Walbasis

In het Muizenfort te Muiden is het kantoor van Forteiland Pampus gevestigd. Kortweg "de Walbasis". Bij de Walbasis kunt u terecht voor alle inlichtingen, reserveringen en vragen. Wij geven u antwoord op alle mogelijke vragen omtrent catering, het houden van een sportieve bijeenkomst, vaartijden, prijzen, trouwen enz..

De Walbasis is te bereiken per telefoon 0294-262326 op werkdagen van 10.00 tot 16.00 uur. U kunt natuurlijk ook faxen 0294-261104, of stuur een email naar pampus@pampus.nl.

Klikt u ook eens op www.pampus.nl

7. Stichting Pampus

De Stichting Pampus werd op 15 september 1986 opgericht door enkele inwoners van Muiden die bezorgd waren over de toekomst van het fort, dat al jaren in desolate staat verkeerde. De Stichting wil een einde maken aan het verval en heeft het waterdicht maken van het dak van het hoofdgebouw en het conserveren van de buitenmuur daarvan al weten te realiseren.

Artikel 2 uit de statuten luidt:

De Stichting heeft ten doel: het in eigendom verkrijgen van en het zorgen voor het eiland Pampus en de zich daarop bevindende vestingwerken.

Zij tracht dit doel te bereiken door:

- het verzamelen van historische gegevens over de geschiedenis van het eiland, zonder daarmee het militaire verleden te willen benadrukken;
- het op historisch verantwoorde wijze restaureren van de vestingwerken en het toegankelijk maken van het eiland;
- het bevorderen van een adequaat beheer overeenkomstig de doelstellingen van de stichting;
- het verkrijgen van de zogenaamde "Monumentenstatus";
- het verkrijgen en creëren van fondsen die restauratie en beheer mogelijk maken op basis van een sluitende exploitatie.

8. Hoe komt u op Pampus?

Het seizoen loopt van 1 april tot en met 31 oktober. Het Forteiland Pampus is dinsdag tot en met zondag geopend van 10.00 tot 17.00 uur. Maandag is het eiland gesloten, m.u.v. tweede Paasdag en tweede Pinksterdag.

Vertrek van de dagelijkse veerdienst is vanaf het Muiderslot. Bij de ingang van het Muiderslot staat links een bord met **Meldpunt Pampus**. U dient hier te wachten totdat de schipper u komt afhalen voor vertrek naar het eiland. U kunt aan boord de toegangskaarten kopen. Aan boord is pinnen mogelijk, niet op het eiland.

Is uw groep groter dan 15 personen, maak dan een reservering bij de Walbasis. Wij bevestigen de reservering dan schriftelijk.

Als u over een eigen boot beschikt is een bezoekje aan Pampus zo geregeld. Hier geldt ook indien de groep groter is dan 15 personen, maak dan een reservering bij de Walbasis. Ook deze reservering zullen wij schriftelijk bevestigen.

Geen boot? Geen probleem! In onze folder en op onze website kunt u diverse andere mogelijkheden vinden om een bezoek te brengen aan Pampus.

Omdat vertrektijden jaarlijks kunnen veranderen verzoeken wij u daarvoor de folder of de website www.pampus.nl te raadplegen. U kunt ons uiteraard ook bellen op 0294-262326.

2. ROUTEBESCHRIJVING FORT PAMPUS

Duur: ca 45 minuten

Met behulp van deze wegwijzer kunt u zelf een tocht van circa 45 minuten door het fort en over het eiland maken. De nummers in de tekst, aangegeven met [ ], verwijzen naar de nummers in de plattegrond op pagina 8.

Aankomst op Pampus

Zojuist bent u aan wal gestapt op het enige forteiland dat Nederland rijk is. Pampus is 204 meter lang en 164 meter breed. De aanlegsteiger van de veerdienst bevindt zich nagenoeg op de plaats waar vroeger ook een aanlegsteiger lag. Dit is de enige opening in de onder water liggende basaltoring waardoor men aan wal kon komen. De ring diende tevens als oeverbescherming tegen storm en kruidend ijs.

Fortwachterswoning

Vervolgens bent u via het "glacis"- het flauw hellende buitentalud - naar boven gelopen naar de ingang van het fort. Links ziet u de fortwachterswoning. In de Tweede Wereldoorlog werd op deze plaats door de Duitsers een begin gemaakt met de bouw van een onderkomen voor soldaten. Daarvan stonden alleen de muren overeind. De Stichting Pampus heeft deze woning zomer 1991 afgebouwd en in 2007 grondig laten renoveren. Daarin wonen nu de fortwachters.

Rechts is het (houten) bezoekerscentrum "Hollands Licht" waar u een kopje koffie kunt drinken en waar een kleine foto-expositie over Pampus is ingericht. Verder ziet u op het eiland links een lichtbakken voor de scheepvaart dat nog steeds in gebruik is. Wist u trouwens dat Pampus aan het begin van de 20ste eeuw jarenlang als oriëntatiepunt diende voor de vliegtuigen met bestemming Schiphol? De naam "Pampus" komt zelfs nu nog voor in het radioverkeer tussen de vliegtuigen en Schiphol, want in de polder ten oosten van Muiden ligt nu het radiobaken "Pampus".

Het fort in

We lopen nu recht door naar de 8 meter brede droge gracht die rond het fort ligt, daar vindt u een trappetje naar beneden. Dit is de enige toegang tot het fort, vanwege z'n afmetingen makkelijk te verdedigen. Het fort telt rond de 80 ruimten. Als u de trap afgelopen bent komt u in de ruimte waar vroeger de wacht zat [2].

Naar buiten lopend betreedt u de gracht die diende voor de verdediging van het fort. Meteen rechts ziet u een "poterne" [10], een onderdoorgang waardoor de soldaten van de in de buitenring lopende gang van het fort beschermd tegen granaatscherven naar binnen konden komen.

Eén van de eerste dingen die opvalt, is dat Pampus volkomen symmetrisch is. Aan de kant waar u nu staat - de "veilige kant" van het eiland, keelzijde genaamd, want de mogelijke vijand werd vanuit het noorden verwacht - liggen de manschappenruimten. Het midden van het fort, dat door twee grote gangen in drie zones is verdeeld, diende uitsluitend voor de verdediging. Daar was de kruis-topslag en de kamers waar de granaten werden gevuld die vervolgens naar de grote kanonnen werden gehesen.

Stoommachine - en dynamokamer

U steekt nu de droge gracht over en gaat het fort binnen. In de ruimte die u nu binnenloopt, de machinekamer, stonden vroeger twee stoomketels [12] (nog te zien aan de betonnen fundering op de grond), daarachter ligt de kamer waar de stoommachines en de dynamo's stonden. Op Pampus was uiteraard geen water, gas en elektriciteit aanwezig. Omdat het fort in tijd van oorlog volledig op zichzelf moest kunnen draaien, werd de elektriciteit zelf opgewekt (doen we nu ook nog). De stroom die door middel van de dynamo's werd opgewekt werd, verdeeld over enkele groepen, het fort ingebracht. Groep 1 was voor de verlichting van de droge gracht met booglampen en voor het zoeklicht. Groep 2 zorgde voor de verlichting van het westelijke deel van het fort door middel van gloeilampen. Groep 3 het oostelijke gedeelte, eveneens met gloeilampen. De pantservoelers waren afzonderlijk verlicht.

Telegraafkamer

U gaat linksaf. Achtereenvolgens passeert u twee manschappenverblijven [14, 16], het slaapvertrek van de officieren [18], het woonvertrek van de officieren [20] waarna u vanzelf de kamer van de commandant [22] binnenloopt. U gaat nu linksaf de telegraafkamer [24] binnen waar de telegrafist vroeger verbinding met de vaste wal onderhield. In de rechterhoek van de nis tegen de buitenwand zijn de kabels nog te zien. De kabels hadden verbinding met fort Diemerdam en fort Durgerdam. Voor de interne communicatie was in het gehele fort een stelsel van 7 spreekbuizen aanwezig.

U komt nu in de eerste van de twee verbindinggangen [26] die het fort doorsnijden. Naar rechts kijkend kunt u zich voorstellen hoe het er hier vroeger uitzag toen deze gang met gloeilampen flauw verlicht was.

U gaat nu linksaf de gang in en meteen weer rechtsaf een ruimte in die vroeger dienst deed als officiers keuken [42]. Als u door deze ruimte loopt, komt u meteen in de tweede grote gang van fort Pampus. Dit is de hoofdverbindinggang [48] waaraan de ruimten liggen voor het vullen van de projectielen en de lokalen waar vanuit de vier gigantische kanonnen werden bevoorraad. Het is een hoge gang. Vroeger was er een houten vloer die voor een etage zorgde. Overigens: hout zult u, afgezien van een enkel raamkozijn, in het gehele fort niet meer aantreffen. In het verleden toen Pampus door defensie verlaten was is al het hout voor brandstof uit het fort gesloopt. Het pantsersmetaal van de koepels en pantsersanden werden daarvoor al door de Duitse bezetters weggehaald om in Duitsland omgesmolten te worden tot nieuw wapentuig.

U kunt, voordat u de gang in loopt, eerst nog even naar buiten de droge gracht in. Dit is de westkant van het fort. Met de rug naar de hoge verbindinggang kijkt u als het ware richting Amsterdam.

Verbindinggang

U loopt nu de verbindinggang in en neemt de tweede opening (tussengang [40]) rechts. De eerste ruimte links was vroeger de projectielen-vulplaats [38], de tweede ruimte links een kamer waar het buskruit opgeslagen was. U staat nu weer in de eerste gang, die we linksaf inslaan. Rechts komt u de ruimten tegen waar u net was (kamers van de commandant, de officier en de manschappenverblijven), links ziet u achtereenvolgens de ruimte waar de gevulde projectielen opgeslagen werden [36], het hijslokaal [34] om de kardoezen naar het kanon te brengen en de kardoezenkamer [32],

- 2001 Aan het begin van het seizoen wordt voor de vijfde maal de grote happening "Pampus by night" gehouden. Vele honderden bezoekers maken een plezierige feestavond mee. Het bestuur van de Stichting Pampus heeft enkele jaren gewerkt aan de voorbereiding van een gedeeltelijke restauratie. Eén en ander is beschreven in "De haalbare toekomst van Pampus", een haalbaarheidsonderzoek en een programma van eisen. Tijdens een workshop en een conferentie worden de mogelijkheden voor subsidie besproken met vertegenwoordigers van Rijk, Provincie, Gemeente enz. om uiteindelijk te komen tot een definitief plan van aanpak.
- 2003 Het eerste jaar met een bezoekersaantal dat de 40.000 gepasseerd is.
- 2004 In het voorjaar van 2004 is het Comité van Aanbeveling van start gegaan. Zij bestaat uit: Mr. F.W.R. Evers (voorzitter), Dr. J.C. Bierens de Haan, Ir. J.W. Hillige, Ir. K. de Ruiters, Ir. K. Rijnboutt, Prof. Drs. E. van Thijn en Dhr. F. Tielrooij.
- 2004 Op donderdag 29 juli 2004 werd de 300.000 ste bezoeker op Pampus verwelkomt.
- 2005 Op 29 april 2005 is het nieuwe bezoekerscentrum "Hollands Licht" geopend. De officiële opening werd verricht door Mevr. A.M. Worm - de Moel, de burgemeester van Muiden.
- 2006 In het voorjaar 2006 is er voldoende subsidie verleend, voor een groot deel door de provincie Noord-Holland en het Ministerie van Landbouw, om de realisering van fase 2 (het uitvoeren van het conserveringsplan, bestaande uit het lekdichtmaken van het dak, de gaten waar de geschutskoepels hebben gezeten worden weer door een koepel afgedekt. Daarnaast wordt de afwatering hersteld en worden de buitenmuren geconserveerd) tot uitvoer te brengen.
- 2006 In de zomer 2006 gaat de website WWW.ADOPTEEREENEILAND.NL van start.
- 2007 Wordt fase 2 uitgevoerd en het woonhuis van de fortwachters gerestaureerd.
- 2008 Op 15 april vindt op het forteiland Pampus de officiële sleuteloverdracht plaats aan de nieuwe fortwachters. Dat zijn Kris van de Voorde en Maartje Terwindt.
- 2008 Op 25 april wordt het forteiland Pampus op feestelijke wijze heropend. De officiële openingshandeling wordt door Prof. Mr. P. van Vollenhoven verricht.

6. Vrienden van Pampus

U kunt de werkzaamheden van Forteiland Pampus steunen door donateur te worden. Er zijn drie soorten donateurs, door Forteiland Pampus "Vrienden/Boezemvrienden of Adoptanten" genoemd. "Vriend van Pampus" wordt u door (minimaal) € 25,- te storten op rekening 34.31.48.099, Stichting Pampus te Muiden onder vermelding van "Vriend". Dit lidmaatschap geeft u recht op gratis bezoek aan het eiland voor één persoon. Verder ontvangt u dan de "Voor Pampus" met daarin allerlei wettenswaardigheden over het eiland. U kunt voor een minimale donatie van € 50,- per jaar ook "Boezemvriend" worden. "Boezemvrienden" hebben het recht om het eiland met twee personen gratis te betreden. Adoptanten kunnen kijken op: "www.adopteereeneiland.nl" voor meer info.

Aanmeldingskaarten voor "(Boezem)Vrienden" zijn in het Hollands Licht verkrijgbaar.

Pampus van binnen bekeken

- 1952 Fort Pampus wordt bij Koninklijk Besluit nr. 495 van 9 oktober opgeheven als vestingwerk.
- 1959 Het Ministerie van Defensie draagt het eiland over aan het Ministerie van Financiën, afdeling rentambten en pachtzaken, in de volksmond "Domeinen".
- 1966 Minister van Financiën bepaalt dat de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP) in Lelystad het beheer over het eiland gaat voeren. De bedoeling is dat de RIJP het eiland gaat inpassen in de recreatieve ontwikkeling van de Randmeren.
- 1986 Op 15 september wordt de Stichting Pampus opgericht met als doel het eiland in eigendom te verkrijgen, op te knappen en voor publiek toegankelijk te maken.
- 1987 Mevrouw A. Kolsteeg - Van Capelle, dochter van fortwachter Van Capelle die in 1929 het eiland verliet, zet voor het eerst sinds 58 jaar weer een voet op Pampus
- 1990 Op 20 februari wordt het forteiland door de Staat der Nederlanden in eigendom overgedragen aan de Stichting Pampus. De koopsom bedraagt *f*l 50.000,- k.k..
- 1991 Koningin Beatrix, Prins Claus en Prins Willem Alexander brengen op 26 mei geheel onverwachts een bezoek aan het eiland, waar ze door de toenmalige fortwachter Jan Broekhof een rondleiding krijgen.
Zaterdag 8 juni wordt Pampus voor het eerst in zijn bestaan voor publiek opengesteld. Daarmee wordt één van de doelstellingen van de Stichting Pampus gerealiseerd. De 85-jarige mevrouw Alberts, de vrouw van de in 1977 op 82-jarige leeftijd overleden fortwachter Harm Alberts die Pampus in 1933 verliet, is voor het eerst weer terug op "haar eiland". Die dag verzorgt Radio Noord-Holland een uitzending vanaf Pampus waarin zij over het verleden vertelt.
- 1992 Op 1 mei treedt de nieuwe fortwachter Nick van den Bergh in dienst van de Stichting Pampus. Samen met zijn vriendin Bianca Sol gaat hij op Pampus wonen.
- 1993 Pampus krijgt van de Provincie Noord-Holland de status van monument.
- 1995 Vanaf het Muiderslot start een dagelijkse veerdienst naar Pampus.
Op 26 april wordt Roos, dochter van de fortwachters Nick en Bianca, geboren.
- 1997 De "Stelling van Amsterdam", waarvan Pampus een onderdeel is, komt op de Werelderfgoedlijst van de Unesco.
Na de geboorte van Koen, hun tweede kind, besluiten Nick en Bianca Pampus te verlaten voor een baan aan de vaste wal. Eric Creemers en Nanette Elfring worden de nieuwe fortwachters.
- 1998 Zondag 3 mei 1998 brengt Koningin Beatrix voor de tweede maal een informeel bezoek aan Pampus.
- 2000 Pampus komt op Internet. De website wordt druk bezocht. Ook de mogelijkheid om te E-mailen blijkt een goede mogelijkheid voor directe communicatie te zijn.

Pampus van binnen bekeken

(kardoes komt van het Franse woord "cartouche" en is een met kruit gevulde papieren of metalen huls, maar soms ook een zijden zak die de aandrijfvlading voor een projectiel bevat). Daarna volgen aan de linkerhand een kardoezenulplaats [30], een ruimte voor de opslag van buskruit [28] (opmerkelijk is dat in deze ruimten vroeger vanwege het explosiegevaar geen elektriciteit aanwezig was, maar wel olielampverlichting achter veilig glas in lampnissen) om vervolgens rechtsaf te gaan een tussengang [11] in.

Ziekenboeg

Rechts ziet u de dynamokamer [12b] en vervolgens de machinekamer [12a]. Voor het trappetje naar beneden (de poterne [10]) gaat u linksaf. Daar treft u drie afsluitbare ruimten aan [13, 15, 17] die nu dienst doet als werkplaats en opslagruimten. Vroeger waren dat manschappenverblijven, met daarnaast de kamer van de onderofficieren [19]. De ruimte die u nu betreedt is de ziekenboeg [21]. Gezien de beperkte afmetingen werd er kennelijk geen rekening gehouden met veel zieken en gewonden. We nemen de laatste deur rechts en lopen vervolgens door de kamer van de ziekenoppasser, met rechts uitzicht op de apotheek [23], weer de verbindingsgang [27] in. Steek deze gang schuin rechts over en neem de kleine gang [41] die naar de hoofdgang leidt (de gang waarin vroeger dus een houten vloer lag).

We lopen links deze gang in en gaan gelijk links de eerste ruimte [39a] in, de projectielenulplaats. Vervolgens lopen we door de ruimte van de gevulde projectielenopslag [37], daarna volgt het hijslokaal [35], de gevulde kardoezenopslag [33], de kardoezenulplaats [31], en na de buskruitopslagruimte [29] gaan we rechtsaf. Bij deze kruising van de brede gang en het smalle gangetje [51] bevindt u zich precies in het midden van fort Pampus. We gaan rechts de brede gang (geschutgang) in waar, als je omhoog kijkt links en rechts in de muur nog de restanten van de steunpunten zijn te zien waar vroeger de houten tussenverdieping op rustte. We gaan het eerst volgende gangetje [53] links in.

Waterreservoir

Voor dat we de levensmiddelenruimte [67] betreden zien we rechts in het gangetje een kleine bergplaats [55] en links een van de twee grote buskruitopslagplaatsen [49]. In de levensmiddelenruimte kijk je rechts door een gat in de muur (was vroeger een raam) naar de lege projectielenopslagruimte [69]. Kijk je weer naar links ruimte 67 in dan zie je de grootste ruimte van het fort. Waar nu de houten/glazen vloer ligt stond vroeger een heel grote watertank (het waterreservoir). Het regenwater werd via het dak opgevangen en werd, na gefilterd te zijn, via een buizenstelsel vanuit de machinekamer in het waterreservoir gepompt. Van daaruit werd het drinkwater gedistribueerd. We lopen deze ruimte helemaal door en gaan aan het eind links het gangetje [54] in. Hier zien we rechts in het gangetje een kleine bergplaats [56] en links een van de twee grote buskruitopslagplaatsen [50]. Hierna gaan we rechts de brede gang in.

Geschutskoepels

Dan staan we in de westelijke geschutstoren [46a]. Als we oostelijk de gang in kijken zien we verderop zo'n zelfde ruimte, de oostelijke geschutstoren. Dat waren de plaatsen waar boven in de koepels vier gigantische Krupp kanonnen stonden. Deze aan het einde van de negentiende eeuw door de Duitsers geleverde kanonnen, werden tijdens de Tweede Wereldoorlog door diezelfde Duitsers weer verwijderd en naar Duitsland getransporteerd waar ze werden omgesmolten tot oorlogstuig. Dat het weghalen van de kanonnen niet zachtzinnig is gebeurd, tonen de vernielingen aan de geschutskoepels. De "gaten" zijn zomer 1990 door de Stichting Pampus van het puin ontdaan. De brokstukken

lagen tot halverwege de rand! We gaan verder westelijk de brede gang in. Bij het tweede gangetje rechtsaf [64] en lopen het korte gangetje door. Door de deur links kijkend ziet u de kantine [66]. waarna we in de manschappenkeuken [72] komen. We lopen schuin links de manschappenkeuken in. Daar zie je rechts de ingang van een gang.

De Sleutelgang

U staat nu aan het begin van één van de best bewaarde onderdelen van het fort: de zogenaamde "Sleutelgang" [76]. Deze gang loopt door het noordelijke gedeelte van het fort, het gedeelte waar zich geen kamers bevinden maar dat is opgevuld met zand. Vanuit deze gang - zo genoemd omdat hij de vorm van een sleutelgat heeft -. Door de schietgaten kon het noordelijke gedeelte van de droge gracht (waar bij bestorming van het eiland de vijand verwacht werd) in de gaten worden gehouden. U loopt nu de gang in.

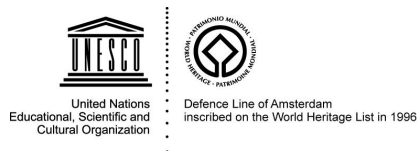
WAARSCHUWING: dit is niet aan te raden voor mensen die aan claustrofobie lijden. Zij kunnen beter via de keuken en de kantine teruglopen naar de hoofdgang, daar links afslaan de gang in om die vervolgens helemaal uit te lopen tot het eind. Daar wachten op aansluiting met de groep.

Zoals gezegd, valt meteen op hoe goed de sleutelgang bewaard is gebleven. Op de grond ziet u de tegeltjes die in een groot deel van het hele fort lagen en die evenals het hout uit het fort zijn gesloopt. Het verhaal gaat dat in menig keukentje in Muiden de tegeltjes van Pampus liggen....

Poterne

Halverwege de gang heeft u links een fraai inkijsje in de noordelijke poterne [78], de onderdoorgang die de aan de buitenkant van de droge gracht liggende gang verbindt met de sleutelgang. Verderop in de sleutelgang zijn links nog de restanten van vier privaten [79] zichtbaar waarvan de zogenaamde schaamschotten ontbreken. Aan het einde van de sleutelgang slaan we rechtsaf om meteen weer linksaf te slaan. Aan uw linkerhand ziet u een voormalig waslokaal [73], meteen links gevolgd door een manschappenverblijf [65]. Aan de rechterkant ziet u de wapenkamer [63]. We staan nu weer in de hoofdgang waar vanuit we linksaf slaand het fort verlaten en de droge gracht inlopen. We slaan een stukje linksaf om nog even een kijkje in de droge gracht te nemen.

De beerputten in de droge gracht dienden zowel als afvoer van de privaten als ook om het regenwater af te voeren. De putten staan onderling met elkaar in verbinding. Bij eb in de Zuiderzee werden deze putten automatisch geleegd.

HOLLANDE
WATERLINIE
LAAT JE VERRASSEN

Stichting Pampus

Na jaren te zijn verwaarloosd, kocht de Stichting Pampus februari 1990 het eiland en het daarop liggende fort van het Rijk. Om Pampus "draaiende" te houden is de stichting afhankelijk van inkomsten van bezoekers, incidenteel verhuur voor zakelijk gebruik van het eiland en bijdragen van donateurs ("Vrienden van Pampus") en sponsors. Verder komt er veel vrijwilligerswerk bij kijken, zo zijn de gidsen bijvoorbeeld vrijwilligers die graag bezoekers rondleiden.

5. Feiten en Cijfers

1879	Tijdens de behandeling in de Tweede Kamer van de "Vestingbegroting" wijst kamerlid jhr. mr. Rutgers van Rozenburg op de noodzaak om op het Muiderzand een permanent fort aan te leggen.
1884	De Minister van Oorlog gaat tijdens de behandeling van de begroting van 1885 akkoord met de aanleg van een fort op Pampus.
1887	De aanleg van Fort Pampus begint. Tot de eerste werkzaamheden behoren het aanleggen van een werkplateau op de plek waar het middelpunt van het fort komt.
1889	De eerste "officiële" bewoners van Pampus arriveren. De burgemeester van Muiden legt aan de Officier van Justitie te Amsterdam het vraagstuk voor tot welke gemeente Pampus eigenlijk gaat behoren.
1891	Pampus wordt bij Koninklijk Besluit ingedeeld bij de gemeente Muiden.
1893	De voor het fort bestemde 4e compagnie wordt opgericht en moet op 1 mei te Muiden in garnizoen komen. Het behoort tot het korps pantserfortartillerie. Halverwege juni komen een voor rekening van het departement van oorlog gebouwde botter en stoomboot in de vaart die een geregelde dienst tussen Muiden en Pampus gaan onderhouden.
1895	De bouw van Fort Pampus wordt afgerond. Op 20 augustus wordt het fort door het Ministerie van Oorlog overgedragen aan de artillerie.
1914-1918	Gedurende de mobilisatie van en tijdens de Eerste Wereldoorlog is er voor het eerst een regiment soldaten op het eiland gelegerd. Het is niet alleen de eerste, maar meteen ook de laatste keer dat Pampus "in vol bedrijf" is. In vreedstijd wonen er alleen de fortwachters en hun gezinnen. Eén van die fortwachters was Harm Alberts.
1933	De laatste fortwachter, Harm Alberts, vertrekt op 1 augustus van Pampus.
1940-1945	De Duitse bezetters halen de eertijds door hen geleverde Krupp kanonnen met geweld van het eiland. Die worden in Duitsland weer omgesmolten voor oorlogsdoeleinden.

4. Historie van Fort Pampus

Fort Pampus is aan het einde van de negentiende eeuw gebouwd als onderdeel van de Stelling van Amsterdam. Een kring van 42 forten rond Amsterdam die gemiddeld op een afstand van 15 kilometer van de toenmalige grenzen van de stad lagen. Het gebied vóór de forten kon onder water gezet worden, waardoor Amsterdam een "onneembare vesting" werd. Pampus werd vlak voor de eeuwwisseling gebouwd omdat Nederland na de Frans-Duitse oorlog (1870) bang was dat de Duitse Kaiserliche Marine via de Zuiderzee (de Afsluitdijk was er immers nog niet) naar Amsterdam zou opstomen. Het diende dan ook om de IJ-monding tegen aanvallen te beschermen.

De ondiepte Muiderzand

Voor de bouw van het eiland en het fort werd door het Ministerie van Oorlog het voor die tijd gigantische bedrag van € 363.024 uitgetrokken, de militaire uitrusting niet inbegrepen. Omdat het verdedigingswerk stevig moest staan werd als locatie in de Zuiderzee de ondiepte Muiderzand gekozen. Het fort heet officieel "Fort in de Zuiderzee aan het Pampus". Pampus was een ondiepe vaargeul die, zoals bekend, al in de tijd van de Oost-Indiëvaarders de Amsterdamse haven minder goed bereikbaar maakte. Vermoedelijk is het een restant van een stuwwal uit de derde ijstijd en is de naam afgeleid van het Nooroeuropese "Pampoys" dat ondiepte betekent. Al uit de tijd van de Hanzekoggen dateert het probleem van het niet altijd even gemakkelijk kunnen nemen van deze ondiepte. Naarmate de schepen groter werden en meer diepgang kregen, resulteerde het zelfs in enige weken oponthoud omdat ze er niet meer volgeladen overheen konden varen. Daar komt het spreekwoord "Voor Pampus liggen" vandaan. De schepen moesten toen, om de ondiepte te kunnen passeren hun vracht overladen in lichters. Nadat in 1688 het scheepskameel werd uitgevonden ging het allemaal wat vlotter. Het scheepskameel was een soort tweeledig drijvend dok dat schepen anderhalve meter deed stijgen.

Voordat de eigenlijke bouw kon beginnen, werden er liefst 3852 heipalen van 11 meter lengte de grond in geslagen. Om op de zandlaag te kunnen bouwen werd 35.000 kubieke meter klei afgevoerd, waarvoor 43.000 kubieke meter zuiver zand in de plaats kwam.

Indrukwekkend

Pampus was en is nog steeds een indrukwekkend fort. Er stonden vier reusachtige Krupp kanonnen op en het bood "in vol bedrijf" plaats aan ruim 200 militairen. Het leven in het fort is voor de daar gelegerde militairen geen grote luxe geweest. De hoge vochtigheidsgraad, vooral in perioden van volle bezetting, en de gemiddelde temperatuur van 10 graden zorgden voor ronduit onbehaaglijke toestanden. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat er in het fort veel ventilatiegaten aanwezig zijn.

Van Pampus is nooit een schot in oorlogstijd gelost. Zoals het zo vaak in de geschiedenis gaat, was de Stelling van Amsterdam, toen die gereed was, alweer verouderd onder andere door de komst van de brisantgranaten en vliegtuigen. Op Pampus woonden tot 1933 afwisselend verschillende fortwachters en hun gezinnen. In 1933 werd het aan zijn lot overgelaten toen de Zuiderzee door de realisatie van de afsluitdijk IJsselmeer werd.

Pantserkoepels

We lopen nu de fortgracht helemaal terug totdat u bij de zuidelijke poterne [10] aankomt. Neem het laatste deurgat links, sla meteen rechtsaf (rechts heeft u een inkijsje in de zuidelijke poterne). Direct links bereikt u weer de trap naar boven. Boven aan de trap slaat u linksaf, meteen weer linksaf het volgende trapje op waarmee u boven aan het talud komt. Sla linksaf en loop vervolgens door naar de Baileybrug die over de droge gracht ligt. Daar gaat u overheen, waarna u op het dak van het fort komt.

WAARSCHUWING: blijf binnen de hekken. Let er vooral op dat kinderen nergens op of overheen klimmen!

Er zijn nu twee koepels over de enorme gaten geplaatst waar vroeger de oorspronkelijke koepels stonden. De nok van de huidige koepels heeft dezelfde hoogte als van de oorspronkelijke. De twee grote kanonnen in elke koepel waren naar het noorden gericht maar konden hydraulisch en op stoomkracht hun lopen ook naar de kust van Muiderberg en Diemen bewegen. Ter informatie: de twee pantserkoepels hadden ieder twee kanonnen van 24 cm doorsnee, 8,40 m. lang en een bereik van 8 kilometer. Per kanon mocht er pas om de 6 minuten een schot gelost worden. Voor de kustverdediging dienden twee vaste pantserstanden, elk met drie kanonnen van 6 cm doorsnede. Een gedeelte van de verdedigingstaak van Pampus werd overgenomen door de forten bij Diemerdam en Durgerdam waarmee Pampus telegrafisch in contact stond.

Uitzicht over het IJmeer

Geniet op het dak van het fort staande van het magnifieke uitzicht over het IJmeer. Links zijn duidelijk de contouren van Amsterdam zichtbaar. De twee hoge elektriciteitsmasten staan aan weerszijden van het Buiten-IJ. Rechts daarvan ziet u Durgerdam. Bij helder weer is zelfs het "Paard" van Marken, de bekende witte vuurtoren van dit voormalige eiland te zien. Rechts ziet u de Oostvaardersdijk die naar Lelystad loopt. Rechts daarvan de Hollandse Brug bij Muiderberg en weer rechts daarvan de kustlijn van dit pittoreske badplaatsje. Het silhouet van Muiderberg wordt gedomineerd door de stompe toren van de kerk aan zee. Naar de Hollandse Brug kijkend ziet u drie eilanden. Dat zijn De Drost, Hooft en Warnar, drie voor de recreatie in het IJmeer aangelegde eilandjes. Verder terugkijkend naar de kust kunt u, met enig spoorwerk, de havenhoofden van de haven van Muiden onderscheiden.

Het Hollands Licht

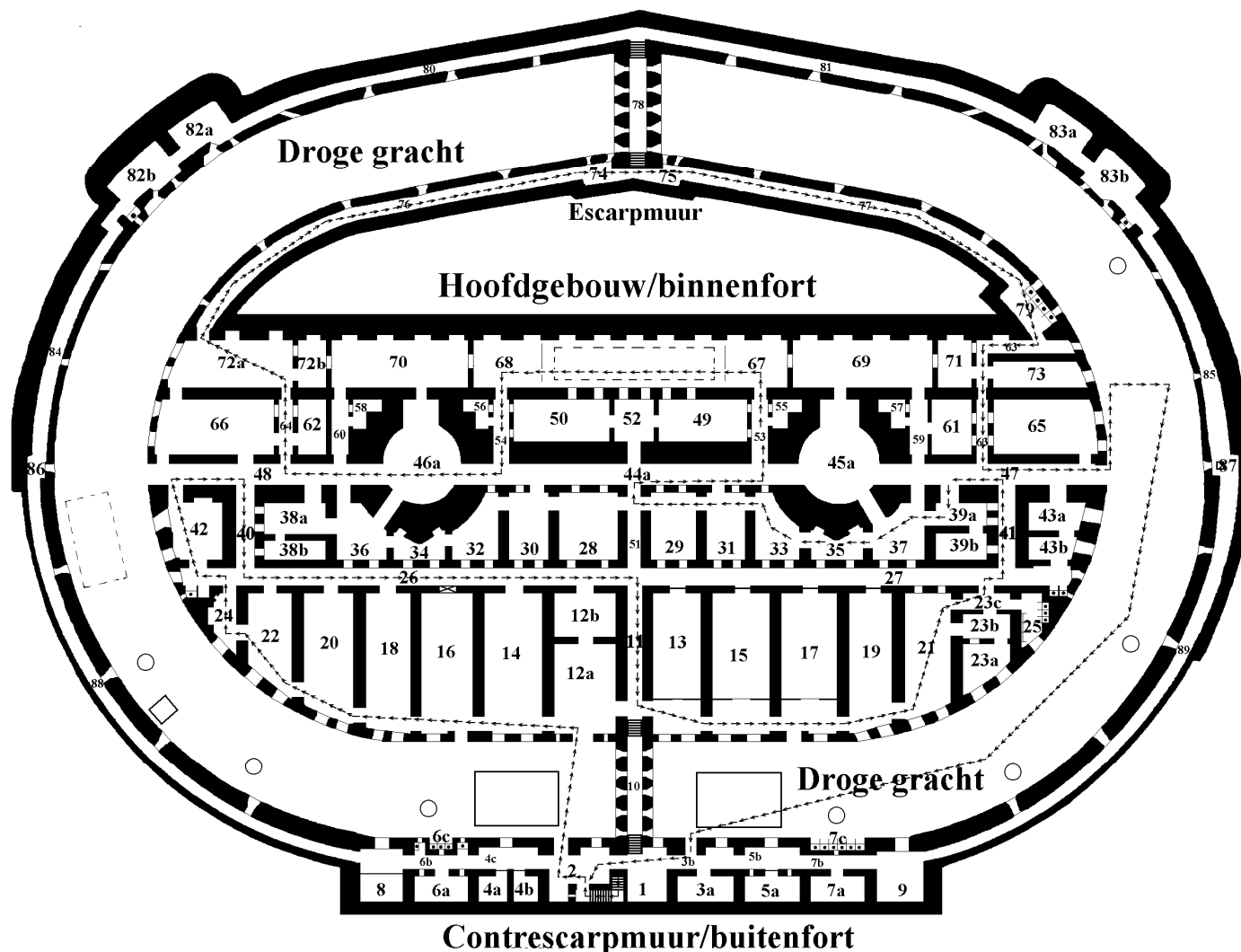
We lopen nu terug over de Baileybrug het talud op. In bezoekerscentrum het Hollands Licht kunt u versnaperingen krijgen, is een kleine expositie over Pampus ingericht en zijn publicaties over Pampus en souvenirs te koop. Ook staat hier een maquette van Pampus in volle glorie.

3. Plattegrond

- 29. Buskruitopslag
- 30. Kardoezen vulplaats
- 31. Kardoezen vulplaats
- 32. Gevulde kardoezenopslag
- 33. Gevulde kardoezenopslag
- 34. Hijslokaal
- 35. Hijslokaal
- 36. Gevulde projectielenopslag

- 37. Gevulde projectielenopslag
- 38a. Projectielen vul plaats
- 38b. Buskruitopslag
- 39a. Projectielen vulplaats
- 39b. Buskruitopslag
- 40. Tussengang
- 41. Tussengang
- 42. Officierskeuken
- 43a. Machinistenvertrek
- 43b. Vertrek SMJR, en foerier
- 44a. Gang met nis
- 45a. Oostelijke toren(machine)vertrek

- 1. Wachtlokaal
- 2. Wachtlokaal, ingang fort
- 3a. Steenkolen bergplaats
- 3b. Contrescarpgang
- 4a. Arrestantencil
- 4b. Arrestantencil
- 4c. Contrescarpgang
- 5a. Bergplaats
- 5b. Contrescarpgang
- 6a. Politiekamer
- 6b. Contrescarpgang
- 6c. Privaat
- 7a. Steenkolenbergplaats
- 7b. Contrescarpgang
- 7c. Privaat
- 8. Werkplaats
- 9. Smederij
- 10. Zuidelijke poterne
- 11. Tussengang
- 12a. Machinekamer
- 12b. Dynamokamer
- 13. Manschappenslaapvertrek
- 14. Manschappenslaapvertrek
- 15. Manschappenslaapvertrek
- 16. Manschappenslaapvertrek
- 17. Manschappenslaapvertrek
- 18. Officiersslaapvertrek
- 19. Onderofficiersslaapvertrek
- 20. Woonvertrek officieren
- 21. Ziekenzaal
- 22. Slaap - en werkvertrek CDT
- 23a. Apotheek
- 23b. Vertrek ziekenoppasser
- 23c. Portaal
- 24. Telegraafkamer en kantoor
- 25. Ziekenprivaten
- 26. Westelijke verbindingsgang
- 27. Oostelijke verbindingsgang
- 28. Buskruitopslag

- 46a. Toren(machine)vertrek
- 47. Geschutsgang
- 48. Hoofdverbindingsgang
- 49. Buskruitopslag
- 50. Buskruitopslag
- 51. Tussengang
- 52. Portaal
- 53 / 54 Tussengang
- 55 / 56 Patronenopslag
- 57/58 Bergplaats
- 59 / 60 Tussengang
- 61. Wapenkamer
- 62. Bergplaats kantine
- 63 / 64 Tussengang
- 65. Manschappenslaapvertrek
- 66. Kantine
- 67 / 68 Levensmiddelenopslag
- 69 / 70 Lege projectielen
- 71. Lampenbergplaats
- 72a. Manschappenskeuken
- 72b. Bergplaats keuken
- 73. Waslokaal
- 74/75 Portaal escarpgang
- 76/77 Escarpgang
- 78. Noordelijke poterne
- 79. Privaat
- 80 / 81 Escarpgang
- 82 / 83 wachtvertrekken
- 84 / 85 Contrescarpgang
- 86 / 87 Zoeklichtruimte
- 88 / 89 Contrescarpgang